

O'zbekiston Respublikasi fond bozori tijorat banklari faoliyatini tahlil qilish

Sevara Anvarovna Kamilova
Toshkent moliya instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada, O'zbekiston Respublikasidagi fond bozori tijorat banklarining faoliyati, ularning yaratilishi va rivojlanishi tarixi, ulardagi imtiyozlar va cheklangan ta'sirli faktorlar, tijorat banklarining fond bozori tijoratida namoyon bo'lgan yangi menejment tahlili bayon qilingan hamda O'zbekiston fond bozorida tijorat banklarining faoliyatini tahlil qilish va moliya sektorining hozirgi holati haqida tushuncha berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, bank xizmatlari, fond birjasi, jamg'armalar, bozor iqtisodiyoti

Analysis of the activity of commercial banks of the stock market of the Republic of Uzbekistan

Sevara Anvarovna Kamilova
Tashkent Financial Institute

Abstract: This article describes the activity of stock market commercial banks in the Republic of Uzbekistan, the history of their creation and development, their benefits and limited influencing factors, the analysis of the new management manifested in the stock market trade of commercial banks, and the analysis of the stock market of Uzbekistan aimed at analyzing the activities of commercial banks and providing an understanding of the current state of the financial sector.

Keywords: commercial banks, banking services, stock exchange, savings, market economy

Tijorat banklari faoliyatining qimmatli qog'ozlar bozorida ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash va resurslarni samarali taqsimlashda mustahkam ishlaydigan moliya sektori muhim rol o'ynaydi. Tijorat banklari moliya tizimining muhim vositachilari sifatida jamg'armalar va qarz oluvchilar o'rtasida mablag'lar aylanishini osonlashtiradi va shu orqali iqtisodiyotda kapitalning optimal taqsimlanishiga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, tijorat banklari fond bozorida ishtirok etish orqali brokerlik, investitsiya maslahati va aktivlarni boshqarish xizmatlari kabi bir qator moliyaviy xizmatlarni

taklif qilishlari mumkin, bu esa individual va institutsional investorlarga foyda keltiradi. O'zbekiston sharoitida tijorat banklarining fond bozoridagi faoliyati alohida ahamiyatga ega, chunki mamlakatda bozor islohotlari va liberallashtirish jarayonlari amalga oshirilmoqda. O'zbekiston hukumati iqtisodiyotni liberallashtirish, xorijiy sarmoyalarni jalb etish va moliya sektorini rivojlantirish borasida islohotlarni amalga oshirmoqda. Natijada O'zbekiston fond bozori yillar davomida rivojlanib bordi, uning rivojlanishida tijorat banklari asosiy rol o'ynadi. Iqtisodiyotning muhim bo'g'ini sifatida moliya sektori jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda, tijorat banklari fond bozorini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynamoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy tushunchalarning mohiyatini olimlar, ekspertlar tomonidan tortishuvlar, ilmiy-nazariy jihatdan qarashlar, o'sha davr g'oyalari bilan uyg'unlashgan, uni bajaradigan funksiyalari, tamoyillari, o'ziga xos xususiyatlari, xarakterli tomonlari, bozor segmentlari orqali hamda ularning ishtirokchilari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar nuqtai nazaridan yanada chuqurroq ilmiy asoslab berish takomillashib bir tizimga keltirilmoqda, zamon talablari va fundamental omillarga mos holda u ilmiy jihatdan asoslangan holda rivojlantirib borilmoqda. Xususan, fond bozorlarining iqtisodiy mohiyatini turli davrlarda yashab o'tgan iqtisodchi olimlar tomonidan turli xil g'oyalari orqali nazariyalar yaratilgan. Lekin, har bir iqtisodiy kategoriya doimiy ravishda zamonaviy omillar asosida takomillashib boradi. Jahon fond bozori ham hozirgi kunda qo'shimcha tarzda noan'anaviy, zamonaviy, yangi va xilma-xil funksiyalarni bajarmoqda. Shu nuqtai nazardan uning iqtisodiy mohiyatini bir nechta iqtisodchi olimlarning nazariy ilmiy qarashlarini, hozirgi zamonaviy omillarni va boshqa o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda chuqurroq o'rganib chiqish maqsadga muvofiq.

2022-yil 17-yanvardagi "Kapital bozorini qo'llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini joriy etishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"dagi PQ-90-son Qarorlarini keltirib o'tish o'rinli. Ushbu me'yoriy hujjatlarda kapital bozorini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan bo'lib, ular quyidagilar [17]:

- kapital bozorining raqobatbardoshligini oshirish va uning kapitallashtirishini 2023-yil yakuniga qadar 45 trln. so'mga yetkazish, bank tomonidan kreditlashga muqobil bo'lgan samarali moliyalashtirish mexanizmini yaratish;

- xalqaro moliya bozorlari bilan faol integratsiyalashuv, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish va xorijda muvaffaqiyatli sinovdan o'tgan ilg'or yondashuvlarni qo'llash orqali barcha toifadagi investorlar uchun kapital bozorining qulayligini oshirish;

- kapital bozorining uyg'un faoliyati va uning barcha segmentlari rivojlanishini ta'minlash orqali 2023-yil yakuniga qadar respublika va hududiy investitsiya dasturlari doirasida loyihalarning qimmatli qog'ozlar chiqarish orqali moliyalashtirilgan qismini 5 foizga yetkazish;

- sohaga ilg'or xalqaro amaliyotni joriy qilish, ortiqcha to'siqlar va cheklovlarni bartaraf etish orqali fond bozorida rivojlanish maqsadlariga yo'naltirilgan investitsiyalarni faol moliyalashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;

- xalqaro mezonlar va tajribalarni joriy qilgan holda, kapital bozorini tartibga solishning yaxlitligini va tizimli tavakkalchiliklarning oldini olishni ta'minlovchi qonunchilik bazasini yaratish;

- kapital bozorini zamonaviy talablarga javob beradigan kadrlar bilan ta'minlash tizimini rivojlantirish, istiqbolli, shu jumladan xorijiy mutaxassislarni jalb qilish uchun jozibador shart-sharoitlarni yaratish;

- kapital bozori uchun soha mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirishni tizimli yo'lga qo'yish;

- minoritar investorlar, kapital bozorining boshqa ishtirokchilari hamda aholi keng qatlamlarining bilimlari, ko'nikmalari va moliyaviy savodxonligini oshirishni qo'llab-quvvatlash dasturlari doirasida 2023-yil yakuniga qadar 40 ming nafar aholini qamrab olish.

Resurslarni jalb qilish bo'yicha tijorat banklari faoliyati, asosan, aktiv va passivlarni boshqarish bo'yicha kuchli o'ylangan strategiyaga asoslangan holda bo'ladi. Jalb qilingan resurslarni yuqori foizlarda bankning zarariga qaytarmaslik uchun va turli zararlardan qochish uchun bank juda yaxshi o'ylangan foiz riskini boshqarish strategiyasiga ega bo'lishi zarur. Ushbu tizimning asosiy vazifalari: risklarni aniqlash, ularning hajmini hisoblash, monitoringini tahlil qilish, mavjud xavf-xatarlarga qarshi turli instrument va vositalardan foydalanish bo'yicha ishlarni amalga oshirishdan iborat. Tijorat banki faoliyati samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan kredit riski va likvidlik riski bilan bir qatordagi muhim xavflardan biri bu foiz stavkasi riskidir. Shuning uchun moliyaviy xizmatlar bozorida faoliyat yurituvchi har qanday bank faoliyatida foiz riskini boshqarishni yo'lga juda ham zarurdir. Foiz stavkasi riskini boshqarish har qanday tijorat banki faoliyatining asosiy strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanib, hatto kreditlarni qaytarish bilan bog'liq muammo yo'qligida ham bankning mavjudligi va faoliyatini davom ettirish uchun muhim omillardan biri hisoblanadi.

Investitsiyalar jalb etishning hozirgi holati va uning samaradorligini baholashda iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalarni oshirish hamda ishchi kuchi malakasini oshirishning zamonaviy usullaridan foydalanish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Jalb qilinadigan investitsiyalarni maqsadli yo'naltirishga ta'sir ko'rsatadigan omillarni to'liq baholash uchun alohida hududning o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, joylashuvi, infratuzilma ob'ektlari, xususiyatlari hisobga olinishi lozim. Shu o'rinda, tijorat banklari tomonidan investitsion loyihalarni moliyalashda loyihaning quyidagi sifat ko'rsatkichlariga, ya'ni diskontlash stavkasi, sarflanadigan mablag'larni qoplash muddati, qaytarib berishning diskontlashgan muddati, rentabellikning o'rtacha

normasi, loyihadan keladigan sof daromad, daromadlar indeksi, rentabellikning ichki foyda normasi hamda modifikatsiyalashgan ichki foyda normasiga alohida e'tibor qaratilishi loyiha hayotiyiligini ta'minlashda muhim o'rin tutmoqda. Ya'ni, investitsion loyiha sifat ko'rsatkichlarining yuqori samaradorlikka ega bo'lishi ko'rib chiqilayotgan investitsion loyihaning sifatligidan dalolat beradi. Iqtisodiyotning lokomotivi hisoblangan bank sektorini rivojlantirishda tijorat banklari tomonidan o'z faoliyatlarini yanada taraqqiy etishlarini ta'minlash va faoliyat ko'lamini kengaytirishlari uchun doimiy ravishda resurslarga ehtiyoj sezadilar. Sog'lom raqobat sharoitida esa har qanday resurslarni tekinga jalb qilish va undan evazsiz foydalanish imkoniyatlari cheklangan. Bu holat esa, o'z navbatida banklarda dividend siyosatiga alohida ahamiyat berish lozimligini ko'rsatmoqda. Ma'lumki, tijorat banklari moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun ustav kapitalini doimiy ravishda oshirib borishlari talab etiladi. Ustav kapitalini oshirib borish uchun bankning aksiyalarini qimmatli qog'ozlar bozorida joylashtirish va buning uchun birinchi navbatda, aksiyalarga chet el va mahalliy investorlarni qiziqtirish zarur. Har bir aksiya uchun to'lanadigan dividend miqdori aynan investorlarni qiziqtiradigan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki aksiyalarning xaridorgirligi banklar tomonidan yuritilayotgan oqilona dividend siyosati orqali belgilanadi. Afsuski, ushbu masala banklarimizning asosiy kun tartibidagi masalasi emas. Shuning uchun O'zbekiston bank tizimini rivojlantirish maqsadida ilg'or tajriba asosida aksiyadorlik tijorat banklaridagi dividend siyosati rolini oshirish dolzarb va amaliy ahamiyatdagi masala bo'lib, shu nuqtai nazardan dividend siyosatiga jiddiy e'tibor qaratish talab etiladi.

Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida banklar dividendlarni to'lashga emas, balki o'z oldida turgan kapital etarliligi bilan bog'liq jiddiy muammoni hal etish uchun qayta emissiya qilish masalalariga e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiq. Chunki, xususiy kapitalning asosiy manbasi sifatida ustav kapitalini oshirib borishi bank aksiyalariga mahalliy va xorijiy investorlarning doimiy qiziqishga olib keladi. Aks holda, banklarning moliyaviy holati yomonlashishi va aksiyalarning likvidligi pasayishi, bu esa fond bozori va bank tizimining rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Bugungi kun amaliyotida birlamchi bozorda banklarning aksiyalariga bo'lgan talabning pastligi va aksiyalarni nominalidan yuqori narxlarda sotish imkoni yo'qligi banklar oldidagi salbiy holatlardan biri hisoblanadi. Qimmatli qog'ozlar bozori rivojlanib borayotgan mamlakatlarda banklarning ikkilamchi bozordagi aksiya kursi ushbu banklarning olib borayotgan samarali dividend siyosatiga bog'liq bo'ladi. Bu holatda dividendlarni yuqori darajada to'laydigan banklarning ikkilamchi bozordagi kursi judayam baland yoki bunday aksiyalarni sotib olishni imkoni yo'q. Aksincha minimal miqdorda dividend to'laydigan banklarning ikkilamchi bozordagi aksiya kursi ma'lum muddat nominalidan yuqoriga umuman ko'tarilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurmuxamedov, A. A. O. G. L., & Nurmuxamedova, B. I. (2023). Fond bozori rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari va iqtisodiy o'sish bilan bog'liqligi. *Science and Education*, 4(3), 836-847.

2. Shamsiddinovich, A. S. (2023). TIJORAT BANKLARIDA FOIZ RISKI VA UNI BOSHQARISH. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 3(26), 80-82.

3. Baxriddin, N. (2021). INVESTITSIYA LOYIHALARNI MOLIYALASH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA BANKLARNING O'RNINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(5), 223-229.

4. Mirzaaliyevich, O. R. S. (2021). O'ZBEKISTON BANK SEKTORINI RIVOJLANTIRISHDA DIVIDEND SIYOSATINING ROLINI OSHIRISH MASALALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 267-277.